

Inovácie vo vývoji prístupov k teóriám konkurencie, súťaživosti, resp. protimonopolnej politiky

Mária TOKÁROVÁ – Eva RIEVAJOVÁ

Úvod

Súťažná, konkurenčná, resp. protimonopolná politika je integrálnou súčasťou hospodárskej politiky. Jej súčasná podoba, ciele a systém používaných nástrojov sú však výsledkom dlhého vývoja. Táto praktická politika bola v dlhom období pretváraná vďaka novým teoretickým prístupom jednotlivých škôl ekonomického myslenia. Každá nová významná teória mala v histórii vplyv na postoj vládnych autorít k otázke protimonopolnej politiky. Domnievame sa, že ak sa v súčasnosti chceme venovať problematike súťažnej politiky, je nevyhnutné poznať aj genézu jej vývoja. Dôsledné uplatňovanie súťažnej politiky v tej – ktorej krajine – aj na základe historických poznatkov – je jediným spôsobom ako zaručiť hospodársku slobodu.

1. Základné prístupy a východiská

Na to, akú konkrétnu podobu by konkurenčné prostredie malo mať a aké nástroje na dosiahnutie žiaduceho stavu by mali byť použité, existujú rozdielne názory, rozdielne teoretické koncepcie, ktoré majú svoje prednosti i svoje nedostatky. Praktická politika tvorby konkurenčného prostredia sa však nevytvára na základe jednej teoretickej koncepcie. Naopak, teórie konkurencie a protimonopolnej politiky prešli dlhým a komplikovaným vývojom.

Dokonca predstavy o dokonalosti konkurencie, príčinách jej zlyhaní ako i o možnostiach ich revidovania prostredníctvom zámernej politiky hospodárskej súťaže konzistentnej s celkovým hospodársko-politickým rámcom, sa v priebehu najmä 19. a 20. storočia častokrát až dramaticky a kontroverzne menili. Prvotne dominujúcou koncepciou bol ideál dokonalkej konkurencie analyticky fixovaný predovšetkým na kritérium počtu súťažiacich na relevantnom trhu. Dokonalá konkurencia a monopol ako perfektné opozitá tohto ideálu sú prítomné už i v liberálnej tradícii klasickej ekonómie 19. storočia. Sú však zároveň jednou z najkritickejších slabín marginálneho konceptu neoklasickej mikroekonómie tohto obdobia. V dôsledku statického charakteru tejto analýzy a nezohľadňovania reálnej voľnosti správania sa jednotlivých účastníkov konkrétnej trhovej štruktúry bol tento pôvodný teoretický rámec v priebehu 30. a 40. rokov 20. storočia vystriedaný paradigmou fungujúcej, resp. funkčnej konkurencie (workable competition). V jej

inovovanom ponímaní boli zavedené isté stupne voľnosti minimálne pri normatívnej analýze oligopolu.

Ďalší vývoj teórií konkurencie a trhových štruktúr, predovšetkým formulovanie teórie súťaživých trhov (contestable markets) a poznanie, že i monopol môže využívať svoju pozíciu určovateľa cien len v obmedzenej miere, pokiaľ neexistujú dynamicky neprekonateľné bariéry vstupu, si vynútili kvalitatívne zásadne modifikovaný prístup v analýze trhových štruktúr a ich správania sa pre potreby relevantne uplatňovanej prokonkurenčnej politiky. Predovšetkým minimálne od začiatku 60. rokov 20. storočia je simultánna analýza trhovej štruktúry a správania sa jednotlivých účastníkov v jej vnútri (s rôznou úrovňou agregácie) nevyhnutným predpokladom posudzovania stavu súťaže a výkonnosti na jednotlivých trhoch. Pritom táto kombinácia analytických prístupov pre potreby prokonkurenčnej politiky je veľmi zložitá, čo v mnohých prípadoch, minimálne v prípade pravej chicagskej školy a fundamentálneho libertarizmu, viedlo k formulácii a teoretickému zdôvodneniu záverov o neefektívnosti a netransparentnosti zámernej prokonkurenčnej (v tom, samozrejme, i protimonopolnej) politiky ako konzistentnej súčasť celkového hospodársko-politického inštrumentária štátu. Téza o neefektívnej politike podpory konkurencie a dostatočnosti trhových samoregulatorov fúzií a celkových alokačných a vlastníckych reorganizácií trhových štruktúr (existencia trhu kontroly korporácií) je azda posledným zásadným ideovým zlomom teórií konkurencie.

Uvedené skutočnosti naznačujú akou komplikovanou a často protirečivou je oblasť konkurencie a protimonopolnej politiky. Z tohto aspektu je dôležité prezentovať logicko-historický ako aj komparatívno-dynamický prístup k analýze efektívnosti trhových štruktúr a dynamiky ich zmien, kriticky zhodnotiť vývoj a súčasný stav teoretického poznania v danej oblasti ekonómie a prezentovať možnosti ohraničenia diskrečnej hospodárskej politiky zameranej na podporu a ochranu konkurencie a jej mechanizmov, ktorá by mala byť konzistentná s požiadavkou zlepšenia konkurencieschopnosti ekonomiky ako celku.

Otázka znie: Prečo? Jednoducho preto, že je potrebná formulácia takých hospodársko-politických opatrení, ktoré zabezpečia úspešné splnenie cieľov protimonopolnej politiky ako súčasť hospodárskej politiky. Potrebná je voľba takej politiky, ktorá aplikáciou jednotlivých jej zložiek na ekonomický systém dokáže zabezpečiť efektívnu a prospešnú súťaž.

Všeobecne platí, že pokiaľ sú protimonopolná legislatíva a spôsob jej uplatňovania buď príliš voľné, alebo naopak neprímerane prísne, je spoločnosť a jej ekonomická výkonnosť poškodzovaná. Ak je rámec príliš liberálny, prejavia sa spoločenské straty prosperity, nakoľko spotrebiteľia platia vyššie ceny v dôsledku kartelizácie ekonomiky, diskriminačných cenových praktík a zavádzania rôznych vertikálnych obmedzení konkurencie a nových vstupov zo strany dominantných firiem. Druhý extrém – nadmerná prísnosť, široký záber, resp. systémová a inštitucionálna rigidita protimonopolného rámca vedú tak isto k stratám výkonnosti, vyšším nákladom a cenám a poklesu spotrebiteľskej prosperity. Vtedy inštitúcie poverené výkonom tejto časti hospodárskej politiky neraz bránia

inovačnosti a flexibilitate podnikateľskej aktivity svojimi pokusmi o priame riadenie cien a objemov produkcie, trestaním úspešných firiem vstupujúcich na nové trhy, resp. i etablovujúcich úplne nové trhové segmenty za dosahovanie vysokých ziskov alebo za domnelé „poškodzovanie“ existujúcej menej efektívnej konkurencie a rôznymi zákazmi, ktoré bránia firmám, bez ohľadu na to, že v skutočnosti nemajú signifikantnú trhovú silu, vo vertikálnom rozširovaní ich podnikateľskej činnosti sledujúcim dosahovanie čo najvyššie komplexnej nákladovej efektívnosti podnikania a vložených zdrojov. Je zrejmé, že efektívny systém protimonopolnej politiky sa musí pohybovať niekde medzi dvoma týmito neuspokojivými riešeniami, i keď je ilúziou domnievať sa, a skúsenosti prakticky všetkých vyspelých ekonomík to potvrdzujú, že túto oblasť hospodárskej politiky je možné riešiť nejakým ideálnym spôsobom, reflektujúcim požiadavky tak všetkých ekonomických subjektov, politicko-ekonomických záujmových a názorových skupín ako i nejakú všeobecnú normatívnu spravodlivosť distribúcie.

Iste nie je nezaujímavé uviesť, že medzi jednotlivými systémami protimonopolnej politiky, v ich inštitucionálnom a procesnom zabezpečení existujú diferencie, a to od konca 19. storočia podnes. Za dôležité považujeme uviesť tieto tri základné príčiny:

- ekonomické podmienky spoločensko-hospodárskeho rozvoja v jednotlivých národných ekonomikách a ich vybavenie zdrojmi bolo a je heterogénne,
- vedúce spoločensko-politické a ekonomické elity v rôznych krajinách prisudzujú diferencovaný význam problematike konkurencie a deformácii konkurenčného prostredia; pritom v niektorých národných ekonomikách je tento aspekt hospodárskej politiky už tradične považovaný za oblasť marginálneho významu,
- tvorcovia a inštitúcie hospodárskej politiky zabezpečujúce jej realizáciu vychádzali a čiastočne i v súčasnosti sa opierajú o rozdielne prístupy (teoretické, legislatívno-procesné, sociálno-ekonomické) pri tvorbe a uplatňovaní protimonopolnej politiky, aj keď niektoré základné prvky jednotlivých národných systémov majú často tradície už historického charakteru, a neraz je problematické podriaďiť a prispôbiť ich potrebám unifikácie napr. v rámci nadnárodnej jurisdikcie Európskej únie.

Preto poznanie konkrétnych historických, spoločensko-ekonomických špecifik vývoja jednotlivých trhových ekonomík je základom analýzy konkurencie, súťaživosti a protimonopolnej politiky z rôznych hľadísk a na rôznych hierarchických úrovniach. Tieto špecifiká vývoja vždy zjavne determinovali a naďalej determinujú všetky školy ekonomického myslenia, ako i jednotlivé koncepcie teórií konkurencie a ich vývoj. Dôležité je, že všetky koncepcie vždy tak či tak vychádzali z určitého stavu spoločensko-ekonomického systému a existujúceho práva.

2. Konceptie a školy hospodárskej súťaže

Pod koncepciou hospodárskej súťaže možno chápať v úzkom slova zmysle systém cieľov politiky hospodárskej súťaže a z toho vyplývajúce vzájomné väzby medzi trhovými štruktúrami, trhovým správaním sa a trhovými výsledkami, ktoré charakterizujú určitú odporúčanú situáciu. V širšom slova zmysle koncepcia politiky hospodárskej súťaže predstavuje skupinu nástrojov zodpovedajúcich cieľom a žiaduce rozdelenie rozhodovacích oprávnení na rôznych nositeľov politiky hospodárskej súťaže. Širšie poňatie je obsahovo identické s teoretickou politikou hospodárskej súťaže. Ide teda o určenie cieľov politiky hospodárskej súťaže a nástrojov, ktorými môžeme tieto ciele dosiahnuť.

Z ekonomických teórií sa odvíjali v podstate dve základné koncepcie hospodárskej súťaže:

- a) *koncepcia slobodnej súťaže*, ktorá vychádzala z ekonomických teórií freiburskej školy 30-tych rokov 20. storočia. Predstavuje neoliberalný smer v ekonómii, vyzdvihuje voľnú konkurenciu a trhovú mechanizmus, konkurenciu a monopol chápe ako dva javy, ktoré sa vylučujú. Táto koncepcia presadzuje nielen takmer absolútny zákaz monopolov a kartelov, ale aj preventívnu kontrolu koncentrácie;
- b) *koncepcia efektívnej súťaže*, ktorá vychádza z ekonomických teórií nedokonalkej súťaže a kontestabilných trhov a predpokladá, že cieľom politiky ochrany súťaže nie je samoučelná ochrana konkurencie, ale zabezpečenie rozvoja ekonomiky, čo sa v konečnom dôsledku pozitívne prejaví zväčšením prospechu pre spotrebiteľov.

Kontestabilný trh charakterizujú tieto podmienky:

- vstup na trh je voľný, neexistujú bariéry vstupu na trh, potenciálnymi bariérami vstupu na trh môžu byť vysoké prvotné investičné náklady, úspora nákladov z rozsahu, prístup k zdrojom, distribučnej sieti, regulačné bariéry, prípadne ochrana intelektuálneho vlastníctva v podobe patentov a licencií,
- výstup z trhu je voľný a nie je spojený s mimoriadnymi nákladmi.

Popri týchto základných koncepciách sa vyvíjali aj jednotlivé školy hospodárskej súťaže. Môžeme vychádzať z členenia, ktoré uvádza český autor Patrik Paneš vo svojom článku *Teoretické koncepcie hospodárskej súťaže*.

Aj keď s určitými nesystematickými formami ochrany hospodárskej súťaže sa stretávame už v dobe antického Grécka, kedy vznikali prvé silné mestské štáty, k formulácii prvej ucelenej teoretickej koncepcie ochrany hospodárskej súťaže dochádza až s príchodom anglického ekonóma *Adama Smitha*. Ide teda o *klasickú koncepciu slobodnej súťaže*, kde A. Smith zdôrazňuje sebecké záujmy jednotlivcov a dosahovanie ich vlastných cieľov.

A. Smith tvrdí, že akási neviditeľná ruka vedie jednotlivca k tomu, aby sledoval dosiahnutie svojich sebeckých záujmov. Tým, že jednotlivec ide za svojimi záujmami, často prospeje aj záujmom spoločnosti. Základom spoločenských a ekonomických štruktúr podľa tejto koncepcie je súkromné vlastníctvo

a neobmedzená sloboda konania indivídua vo všetkých oblastiach ekonomickej aktivity. Štát má iba právne uzákoniť systém slobody, ktorá zabezpečí trvalú platnosť neobmedzenej súťaže. Tento názor môžeme stotožniť s heslom *laissez-faire, laissez-passer*. Vychádza sa pritom z názoru, že ekonomicke aktivity sa prispôbia prospechu všetkých, pokiaľ do nich štát nebude zasahovať.

Podobné názory na úlohu štátu v ekonomike zastáva aj skupina ekonómov patriacich k predstaviteľom *neorakúskej školy*. Boli to predovšetkým *F. A. von Hayek* a *L. E. von Mises*, ktorí rozvíjali myšlienky liberalizmu. Patrili medzi ostrých kritikov štátnych zásahov, ktoré považovali za hlavnú príčinu ekonomickej nerovnováhy. Samozrejme, zdôvodňovali opodstatnenosť mechanizmu voľnej súťaže.

Podľa *L. E. von Misesa* monopolista neovláda trh a ani nie je schopný diktovať ceny. Ovládanie trhu a cenovom diktáte sa dá hovoriť iba vtedy, ak je daný výrobok existenčne nevyhnutný a je nenahraditeľný žiadnym iným výrobkom. Tento predpoklad však podľa *L. E. von Misesa* nespĺňa žiadny výrobok. *L. E. von Mises* celkovo kladie dôraz na dynamickú povahu trhového procesu, ktorý je poháňaný podnikateľskou vídinou dosiahnutia budúcich ziskov v radikálne neistom svete. Preňho je každá ľudská bytosť podnikateľom a jej individuálne ekonomicke rozhodnutia sú práve tým, čo nazýval *human action* (ľudským konaním).

Aj podľa *F. A. von Hayeka* je trh dynamickým procesom nepretržitých zmien. Preto napr. aj výsledky nedokonalkej konkurencie môžu byť lepšie v porovnaní s akýmkoľvek stavom, ktorý môže vzniknúť v dôsledku centrálného riadenia. Podľa neho je monopol riadený štátom najhorším typom monopolu, pretože práve štát mu dáva legalitu konania. Čiže je lepšie, keď je monopol v rukách jednotlivca, ako v rukách skupiny. Ak je monopol výsledkom vlastníctva napr. jedinečného výrobného faktora, potom nie je spravodlivé nútiť ho, aby sa jeho ceny rovnali iba hraničným nákladom a tým pádom by nemohol dosahovať monopolný zisk.

Za hlavné považuje *F. A. von Hayek* to, že nie monopol ako taký, ale iba obmedzovanie konkurencie je škodlivé. Najnebezpečnejšia je potom možnosť diskriminovať konkrétne subjekty a prinútiť ich tak k správaniu sa, ktoré monopolistovi vyhovuje. To by malo byť podľa jeho názoru jednoznačne zakázané. Lepšie, ako urobiť z toho trestný čin je to, aby toto konanie bolo základom nároku na odškodnenie (každá obmedzujúca dohoda by mala byť vyhlásená za neplatnú a právne nevymáhateľnú). *F. A. von Hayek* tvrdí, že dôležitejšie ako bojovať proti monopolom je to, aby im vláda nepomáhala.

Aj ďalšia skupina ekonómov, predstaviteľov *freiburskej školy*, zdôrazňuje, že priestor pre pôsobenie slobodnej hry by mal byť čo najväčší. Takisto však zdôrazňuje, že musí existovať inštitucionálna štruktúra, ktorá zabezpečuje, že hospodárske procesy prebiehajú organizovane. Tým sa teda táto ekonomická škola líši od názorového prúdu *laissez-faire*, podľa ktorého vznikne prirodzený poriadok vtedy, keď je jednotlivcom poskytnutá sloboda. *Koncepcia dokonalej konkurencie freiburskej školy* je založená na nemeckom variante neoliberalizmu nazývanom *ordoliberalizmus*, ktorý vznikol v medzivojnovom období. Pre *ordoliberálov* je hlavnou úlohou starať sa o dokonalú konkurenciu ako o podmienku pre utvorenie

fungujúceho cenového systému. Pri utváraní fungujúceho cenového systému sa rozlišujú tri čiastkové úlohy:

- všade tam, kde je už trhovú formu dokonalej konkurencie uskutočnená, musí platiť len všeobecné právo súťaže;
- všade, kde je táto trhovú forma uskutočniteľná, musí byť aj vytvorená. Nakoniec i tam musí platiť všeobecné právo súťaže;
- všade, kde nie je dokonalá konkurencia vytvoriteľná, musí platiť zvláštne súťažné právo.

Úlohou zodpovednej inštitúcie je potom zabezpečiť, aby sa monopolista správal tak, ako by existovala dokonalá konkurencia. Pritom jedna skupina ordoliberalov tvrdila, že súťažná inštitúcia by mala prikazovať určité správanie sa, druhá skupina tvrdila, že by sa mal vydávať predovšetkým zákaz určitých spôsobov správania sa. Rozbíjanie príliš mocných podnikov, kontrola koncentrácie, regulácia monopolov, či zákaz kartelov sú tými faktormi, ktoré môžu podporiť dokonalú konkurenciu. *Walter Eucken*, ktorý sa považuje za otca ordoliberalizmu, varuje, že „poskytnutie slobody sa môže zároveň stať jej ohrozením, a to prostredníctvom prebudenia mimoriadneho úsilia súkromnej moci, ktoré môže slobodu zničiť“. Hospodárska politika podľa neho musí počítat so skutočnosťou, že vo všeobecnosti existuje sklon k tvorbe monopolu.“ Môžeme ešte dodať, že učenie *freiburgskej školy*, ktoré štátu kládlo za povinnosť tvorbu právneho inštitucionálneho poriadku a dohľad nad jeho vynútiteľnosťou, sa premietlo do tvorby sociálne trhového hospodárstva v povojnovom Nemecku. A bol to práve ordoliberalizmus, ktorý najväčšou mierou ovplyvnil nemecké antimonopolné zákonodarstvo po druhej svetovej vojne, čo má veľmi dôležité hospodársko-politické súvislosti s politikou ochrany hospodárskej súťaže v súčasnej Európskej únii.

Ďalšou koncepciou, ktorá prakticky ovplyvnila vývoj antimonopolného zákonodarstva Nemecka, je *koncepcia optimálnej intenzity súťaže*, niekedy nazývaná aj ako funkčná teória optimálnej intenzity. V roku 1973 bola Spolkovým snemom v Nemecku prijatá novela nemeckého Zákona proti obmedzovaniu súťaže. Táto novela bola teoreticky podložená koncepciou *E. Kantzenbacha* a dodnes tvorí ťažisko nemeckej súťažnej regulácie. Jej schválením došlo k zriadeniu Monopolnej komisie, ktorá predkladá analytické vyhodnotenie aktivít súťažného úradu a je poradným orgánom spolkového ministerstva hospodárstva na čele s predsedom *E. Kantzenbachom*. Cieľom Kantzenbachovho prístupu je vytvorenie optimálnej intenzity súťaže s presne definovanými požiadavkami (napr. rýchly technologický pokrok v reakcii na konkurenciu). *E. Kantzenbach* vymedzil systém týchto národohospodárskych funkcií hospodárskej súťaže:

- faktorovo-funkčné rozdeľovanie dôchodkov,
- vytváranie efektívnej ponuky,
- riadenie rozmiestňovania výrobných faktorov,
- prispôsobovanie produkčnej technológie štruktúre dopytu,
- ekonomické presadenie technického pokroku.

Prvé tri funkcie považuje za statické, ďalšie dve za dynamické. Dovtedajšiu politiku súťaže považoval za statickú. Bolo ju preto nutné zmeniť v prospech

vyvážení všetkých funkcií. Otázkou teda ostáva: Aký typ trhovej štruktúry spĺňa podmienky optimálnej intenzity súťaže? Podľa E. Kantzenbacha je to široký oligopol s miernou diferenciaciou produktu, pretože jeho zásadný nedostatok – sklon ku kartelizácii - nemá podľa tohto teoretického prístupu dlhé trvanie a sám skôr či neskôr vymizne. Podľa iných autorov efektívna intenzita súťaže je najvyššia tam, kde je na jednej strane tendencia k homogénnemu duopolu, ale kde na druhej strane toto nebezpečenstvo nie je ešte dost' veľké, a to je prípad širokého oligopolu s miernou diferenciaciou produktu.

Čo z toho vyplýva pre hospodársku politiku? Je úlohou štátu, aby dosiahol a aj udržal tento optimálny stav. Teda ak vychádzame zo žiaducej štruktúry trhu, potom v prípade takej štruktúry, ktorá je charakterizovaná vysokým počtom firiem v odvetví a silne diferencovaným produktom, je potrebné zvýšiť homogenitu a priehľadnosť trhov (napr. racionalizačné a kondičné kartely). Štát by mal teda podporovať homogenizáciu príliš diferencovaných produktov alebo kooperáciu subjektov na príliš atomizovanom trhu. Naopak, na trhoch, ktoré vytvorili úzky oligopol, je potrebné prijať opatrenia, ktoré by viedli k zvýšeniu počtu firiem v odvetví (v extrémnom prípade aj rozdelením) a k diferenciacii produktu. Štát môže použiť aj opatrenia v podobe rozbiejania príliš úzkeho oligopolu, napr. pomocou opatrení proti reštriktívnym dohodám. A napokon v prípade žiaducej trhovej štruktúry je potrebné zaviesť kontrolu, ktorá zabezpečí stabilizáciu tejto štruktúry a tiež zabráni vzniku úzkeho oligopolu. Ako už bolo spomínané, táto koncepcia bola akceptovaná nemeckým antimonopolným zákonodarstvom a presadená dvomi novelami nemeckého Zákona proti obmedzovaniu hospodárskej súťaže v rokoch 1970 až 1973. Táto koncepcia však znamenala zbrzdzenie reštrukturalizácie nemeckého hospodárstva a v podstate umožnila určitú mieru benevolencie voči procesom koncentrácie v ekonomike SRN. Proces koncentrácie v SRN umožnený i nedôslednosťou nemeckého protimonopolného zákonodarstva viedol v roku 1971 k stavu, keď 300 najväčších firiem malo 41,4 %-ný podiel na celkovom obrate priemyslu a v roku 1978 12 najväčších koncernov kontrolovalo celkovo 30,4 % všetkého akciového kapitálu SRN. V Nemecku stojí dodnes prístup E. Kantzenbacha v opozícii k ekonomickému mysleniu Ericha Hoppmanna.

Jeho *neoklasická koncepcia slobodnej súťaže* bola rozvinutá ako kritika koncepcie optimálnej súťaže v druhej polovici 60-tych rokov 20. storočia. E. Hoppmann naviazal na dynamický prístup klasickej ekonomickej školy a až neskôr bola táto koncepcia konkretizovaná, rozšírená a ďalej ovplyvňovaná predovšetkým myšlienkami F. A. von Hayeka. Pre neoklasickú koncepciu slobodnej súťaže sú charakteristické 3 tézy:

- „non-dilema“ téza, podľa ktorej zabezpečenie slobody konania na trhu zároveň zabezpečuje ekonomickú efektívnosť výsledkov (hospodársky rast, alokačnú efektívnosť, technický pokrok, atď.);

- „rule of law“ téza, podľa ktorej sa politika súťaže vyčerpáva vytvorením negatívnych právnych noriem, ktoré ako zákazy per se (bez výnimky) musia vytvárať pravidlá hry pre uvážlivý tlak procesu voľnej súťaže;

- „non-separabilis“ téza, podľa ktorej nie je prípustné izolovať pri analýze jeden trh a tým ho „vytrhnúť“ zo systému. Jednotlivé procesy na trhu sa musia brať ako subsystémy celého trhového systému.

Ide teda o navrhnutie systému pravidiel hry obsahujúceho výlučne zákazy a zároveň rešpektujúceho klasickú požiadavku maximálnej slobody súťaže. Týmto spôsobom tento systém vylučuje svojvôľu v obmedzovaní súťaže, ktorou jeden obmedzuje slobodu druhému, či slúži štátu k uskutočneniu cieľov, ktoré sú cudzie cieľom súťaže. Okrem toho musia byť určené tzv. výnimočné oblasti, kde súťaž nie je možná, a preto musí byť nahradená iným spôsobom.

Cieľ koncepcie slobodnej súťaže je zrejмый už z jej názvu. To znamená, že sloboda súťaže je považovaná za cieľ hospodárskej politiky ako taký. Nie je považovaná za nástroj na dosiahnutie iných cieľov. Avšak skutočnosť, že pojem „sloboda súťaže“ nie je jednoznačný, mala za následok, že extrémne dôsledky tejto koncepcie boli zrejme až pri jej rozpracovaní Hoppmannovými stúpecami. Keď totiž ako základný princíp slobodnej spoločnosti uznáme to, že osoba, ktorá vlastní jedinečné schopnosti či zdroje, nemôže byť nútená ich využívať, je potom paradoxné chcieť ju nútiť k maximálnej intenzite ich využitia, keď sa pre ich využívanie rozhodne, čím vlastne preukáže službu spoločnosti.

V ďalšom texte sú uvedené dve koncepcie, ktoré mali vplyv na politiku hospodárskej súťaže predovšetkým v USA. Prvou je *koncepcia účinnej súťaže* (pôvodný anglický termín *workable*) – tzv. *harvardská škola*, druhou *koncepcia prežitia* (*chicagská škola*), ktorá bola v podstate formulovaná ako kritika harvardskej školy.

Koncepcia účinnej súťaže harvardskej školy spočíva v skúmaní, či je súťaž v danom prípade funkčná, t.j. dynamicky účinná. Táto koncepcia vznikla v 50-tych rokoch 20. storočia z empirických analýz SCP (skratka z anglického „structure - conduct - performance“, čo znamená „štruktúra – správanie - výsledok“) Podľa predstaviteľov harvardskej školy existuje deterministický vzťah medzi ekonomickými výsledkami a štruktúrou trhu alebo správaním sa. V rámci tejto školy potom môžeme rozoznať dva smery: štrukturalistov, ktorí neprikladajú správaniu sa na trhu žiadny zvláštny význam, a behavioristov, ktorí tvrdia opak. V druhej polovici 20. storočia tento smer ekonomického myslenia zaznamenal posun pozornosti smerom od štruktúry trhu k správaniu sa firmy. Teoretický koncept harvardskej školy bol rozšírený o tzv. správanie sa znemožňujúce vstup do odvetvia, inak povedané o praktiky vytvárajúce trhovú moc, resp. monopolné zisky na základe vysoko koncentrovaných trhov tam, kde by inak neexistovali. Súčasní prívrženci tohto ekonomického myslenia sa zoberajú tzv. strategickým správaním sa, napr. vo forme zastrášovania konkurentov.

Podľa tejto koncepcie je potrebné proti trhovej moci bojovať. Harvardská škola vychádza z presvedčenia, že trhovú moc sama o sebe je škodlivá a dominantné firmy musia byť preto postavené mimo zákon. V tomto zmysle harvardská škola usiluje o upevnenie a posilnenie základných amerických antimonopolných zákonov a predovšetkým článku 2 Shermanovho zákona z roku 1890, čím sa diametrálne líši od chicagskej školy, ktorá naopak navrhuje jeho zrušenie.

Ťažisko ekonomickej analýzy spočíva v štruktúre trhu. Silne koncentrovaná štruktúra sa automaticky spája s monopolným správaním sa. Harvardská škola odhalila pozitívnu koreláciu medzi koncentráciou trhu a mierou zisku firiem. Napokon vyvodila hypotézu, že ziskovosť rastie s trhovou mocou. Po druhej svetovej vojne potom poskytoval kauzálny vzťah štruktúra – správanie – výsledok, akési intelektuálne zdôvodnenie protimonopolnej politiky a predovšetkým požiadavku existencie silného antimonopolného úradu.

Harvardská škola vychádza práve z tohto vzťahu. Pre úplnosť je ešte potrebné spomenúť stručné definície jednotlivých pojmov tak ako ich uvádza P. Paneš: *„Štruktúra je charakterizovaná počtom a veľkosťou subjektov na trhu, rozsahom ich integrácie, rozsahom diferenciácie produktu, možnosťou vstupu na trh, stupňom jeho transparentnosti, atď. Pod pojmom správanie sa rozumie konanie firiem na trhu, konečné rozhodnutia a spôsoby rozhodovania. V prípade výsledkov sa sleduje pôsobenie firiem na ekonomický blahobyť, na alokačnú a výrobnú efektívnosť.“*

Druhou spomínanou koncepciou, ktorá ovplyvnila americkú antitrustovú politiku, hlavne v 80-tych rokoch 20. storočia, je *konceptia prežitia chicagskej školy*. Táto kritizovala predovšetkým hypotézu harvardskej školy: štruktúra – správanie – výsledok. Vznikla v 60-tych rokoch 20. storočia a má veľmi blízko k neorakúskej škole. Rozdiely medzi týmito dvoma školami sú veľmi malé. Ako uvádza P. Paneš, *„ide napr. o úplné zrušenie ochrany hospodárskej súťaže presadzované niektorými predstaviteľmi rakúskej školy oproti chicagskému pravidlu rozumu, ktoré porovnáva možné spoločenské výnosy a náklady prípadného antimonopolného opatrenia, pričom berie do úvahy akékoľvek okolnosti konkrétneho prípadu, čím sa líši od zásady per se. (tzv. doktrína „per se“ zakazuje určité správanie sa účastníkov súťaže ako také, to znamená bez ohľadu na cieľ, či výsledok). Procesy na trhu majú k optimálnemu stavu viesť automaticky a má postačovať iba malé, viac menej preventívne a korigujúce množstvo antitrustových aktivít.“* Táto koncepcia považuje hypotézu štruktúra – správanie – výsledok za neopodstatnenú. Predstavitelia chicagskej školy odmietajú existenciu priameho vzťahu medzi koncentráciou a monopolnou mocou. Odmietajú teda aj umelé rozbíjanie veľkých koncentrovaných podnikov, pretože vysoká koncentrácia môže byť podľa nich zdôvodnená úsporami z rozsahu, nízkymi nákladmi na výrobu, či kvalitným riadením. Redukcia veľkosti podniku potom podľa nich vedie k strate efektívnosti. Okrem toho tak dochádza aj k potrestaniu úspešného účastníka súťaže. Obidve školy sa zásadne líšia v ponímaní príčin trhovej sily: kým chicagská škola hovorí o výsledku lepšej efektívnosti, harvardská škola hovorí o zneužití postavenia na trhu. Rovnako pokiaľ ide napr. o správanie sa vedúce k vylúčeniu súťaže, považuje ho za neškodné, napr. ako dôsledok prejavenej preferencií spotrebiteľov.

Protimonopolnú politiku tak chicagská škola interpretuje ako politiku chrániacu existujúcu trhovú štruktúru pred destabilizujúcimi vplyvmi. Považuje ju za zbytočnú z tých dôvodov, že chráni neefektívne firmy, diskriminuje ich zvýšením cien a narúša konkurenciu obmedzovaním fúzií. Harvardská škola totiž usiluje

o striktný zákaz nielen horizontálnej, ale aj vertikálnej integrácie a argumentuje napr. tým, že úspory z rozsahu možno dosiahnuť aj vnútorným rastom. Chicagská škola oponuje tým, že slobodné rozhodnutie o fúzii vychádza z ekonomickej kalkulácie, a preto je efektívne. Zákaz fúzií tak nepodporuje konkurencieschopnosť odvetvia a porušuje práva vlastníkov na uzatváranie dobrovoľných dohôd.

Jediným cieľom chicagskej protimonopolnej politiky je alokačná a výrobná efektívnosť. A teda aj v prípade, že je monopol efektívny a zabráni tak vstupu nových podnikov do odvetvia, neexistuje žiaden dôvod na štátny zásah.

M. Friedman definoval tri hlavné zdroje monopolu: technické okolnosti, súkromná tajná dohoda a priama či nepriama vládna pomoc proti potenciálnym konkurentom. Podľa M. Friedmana vzniká monopol v praxi najčastejšie z vládnej podpory tajných dohôd medzi jednotlivcami. Najnaliehavejšou potrebou v oblasti vládnej politiky je odstránenie opatrení podporujúcich monopol. Podľa chicagskej školy je totiž možné monopolnú moc dosiahnuť nie vďaka koncentrovanej trhovej štruktúre, ale vďaka vládnym intervenciám, a preto podľa nej nie je nutné bojovať proti veľkým podnikom, ale skôr proti štátnym zásahom. Učenie chicagskej školy sa teda zameriava na likvidáciu monopolu z regulácie, a nie proti (efektívnemu) monopolu z konkurencie, ktorého elimináciu ponecháva na trhových silách.

Okrem týchto dvoch škôl, ktoré ovplyvnili súťažnú politiku USA, možno spomenúť tzv. *deregulačné hnutie „laissez-faire“*, ktoré vzniklo v 60-tych rokoch 20. storočia ako odmietavá reakcia na realizáciu protimonopolnej politiky v USA. Táto kritika výrazne zosilnila v 70-tych rokoch a v reakcii na ňu prezident R. Reagan uskutočnil niektoré liberalizačné reformy. Deregulovali sa napr. odvetvia civilného letectva a ropného priemyslu, zmiernilo sa tiež posudzovanie fúzií a súdy rozšírili hľadisko pravidla primeranosti, tzv. *rule of reason*, pri aplikácii antitrustových zákonov. Táto „revolúcia protimonopolnej regulácie“ však bola krátkodobá a noví úradníci vo Federálnej obchodnej komisii (FTC) v období Bushovej a Clintonovej administratívy znovu rozšírili uplatňovanie protimonopolných zákonov. Príkladom toho je i súčasný postup zodpovedných orgánov voči konaniu softvérového gigantu Microsoft.

Samozrejme, že uvedené koncepcie politiky hospodárskej súťaže nie sú vyčerpávajúce. Existuje mnoho iných koncepcií, ktoré však často obsahujú prvky vyššie spomínaných koncepcií. Na druhej strane stoja koncepcie, ktoré sa vyvíjali zo socialistickej teórie centrálného plánovania (napr. *nová ľavicová škola radikálnej ekonómie*), ktoré presadzovali rozsiahly verejný sektor a štátnu reguláciu vrátane existencie štátnych monopolov. Úplným extrémom je potom *sovietska komunistická škola*, ktorá považuje súťažnú politiku za bezpredmetnú, nakoľko nepripúšťa akékoľvek súkromné vlastníctvo.

Vplyv jednotlivých koncepcií na konkrétnu podobu protimonopolnej politiky v USA a v Európe môžeme napokon zhrnúť niekoľkými vetami. Kontinentálny prístup k politike ochrany hospodárskej súťaže bol v druhej polovici minulého storočia ovplyvnený predovšetkým freiburgskou školou, ale aj myšlienkami F. A. von Hayeka. Od 70-tych rokov 20. storočia proti sebe stoja dve koncepcie, a to Kantzenbachova a Hoppmannova. Na americkú súťažnú politiku mala takisto

vplyv neorakúska škola ekonomického myslenia (aj keď len teoreticky), pričom v súčasnosti je formovaná predovšetkým teoretickými názormi harvardskej a chicagskej školy.

Záver

Analýza konkurencie a súťaživosti z rôznych hľadísk a na rôznych hierarchických úrovniach nie je možná bez poznania konkrétnych historických, spoločensko-ekonomických špecifik vývoja jednotlivých trhových ekonomík. Tieto vždy zjavne determinovali a naďalej determinujú všetky škody ekonomického myslenia, ako i jednotlivé koncepcie teórií konkurencie a ich vývoj. Tak či tak vychádzali z určitého stavu spoločensko-ekonomického systému a existujúceho práva.

Preto je potrebné zdôrazniť základnú tézu, že na problém, akú konkrétnu podobu by malo mať konkurenčné prostredie a aké nástroje na dosiahnutie žiaduceho stavu by mali byť použité existujú rozdielne názory, rozdielne teoretické koncepcie, ktoré majú svoje prednosti a nedostatky. Praktická politika tvorby konkurenčného prostredia sa však nevytvára na základe jedinej teoretickej koncepcie.

Kľúčové slová

konkurencia, súťaživosť, protimonopolná politika, hospodárska súťaž

Poznámka: Príspevok je súčasťou projektu VEGA 167 „Hospodárske a sociálne prostredie v procese globalizácie v súčasnosti a v budúcnosti“, riešeného na NHF EU v Bratislave.

Literatúra

1. FIBÍROVÁ, J. – KASAN, J.: Cenová politika a ochrana trhu. Praha: VŠE, 1992. 96 s. ISBN 80-7079-746-0
2. VINCÚR, P. a kol.: Teória a prax hospodárskej politiky. Bratislava: Sprint vfra, 2005. 432 s. ISBN 80-89085-34-2
3. PANEŠ, P.: Teoretické koncepcie hospodárskej súťaže. In: Politická ekonomie, č. 6, 2005, roč. 53, s. 811 – 825. ISSN 0032-3233
4. Tokárová, M.: Protimonopolná politika. Teoretické aspekty vývoja konkurencie, súťaživosti a protimonopolnej politiky. Bratislava: Sprint vfra, 2002. 125 s. ISBN 80-89085-14-8

5. TOKÁROVÁ, M.: Vývoj teórií konkurencie, súťaživosti a protimonopolnej politiky. In: Politická ekonomie, č. 3, roč. LII, 2004, s. 389 – 409. ISSN 0032-3233
6. ARMENTANO, D. T.: Proč odstranit protimonopolní zákonodárství. Praha: Liberální institut, 112 s. ISBN 80-86389-04-9
7. DOLGOŠ, L.: Kriteriaálny problém protimonopolnej politiky. Bratislava: Iris, 2006, 134 s. ISBN 80-89238-03-3

Summary

The analysis of competition and competitiveness from various viewpoints and hierarchical levels is not possible without knowledge of the particular historical and social-economical specifics of the development of individual market economies. These always evidently determined and still determine all schools of economical thinking, as well as the individual concepts of theories of competition and their development. All of them come out of certain status of social-economical system and law.

It is therefore necessary to emphasize the basic thesis, that there exist different views and theoretical concepts concerning the questions which specific form should the competitive environment have and which tools should be used to achieve the desired status, all having their strengths and weaknesses. Practical policy of creation of competitive environment, however, is not being developed on the basis of the only one theoretical concept.

Adresa autorov

doc. Ing. Mária Tokárová, PhD.
Katedra hospodárskej politiky
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 19 Bratislava
Slovenská republika
Tel.: +0421(0)2 / 672 91 493
Fax.: + 0421(0)2/ 624 12 302

prof. Ing. Eva Rievajová, PhD.
Katedra sociálneho rozvoja a práce
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 19 Bratislava
Slovenská republika
Tel.: +0421(0)2 / 672 91 451
Fax.: + 0421(0)2/ 624 12 302
E-mail: rievajov@euba.sk